

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Красимира Славчева Алексова, Катедра по български език, Факултет по славянски филологии, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

(н.ст., име, презиме, фамилия – акад. дл. в научна организация)

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор'

в област на висше образование 2. *Хуманитарни науки*

професионално направление 2.1. *Филология*

докторска програма *Съвременен български език (Морфология)*

Автор: *Десислава Минчева Димитрова*

Тема: *Морфологичната категория състояние на действието (българските перфектни форми) и перфектът в западноевропейските езици (френски, английски, немски) в партиципиален контекст*

Научен ръководител: *доц. д.ф.н. Константин Иванов Куцаров, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“* (акад. дл., н. ст., име, презиме, фамилия – научна организация)

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № Р33-3213 от 23.07.2020 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема *Морфологичната категория състояние на действието (българските перфектни форми) и перфектът в западноевропейските езици (френски, английски, немски) в партиципиален контекст* за придобиване на образователната и научна степен 'доктор' в област на висше образование 2. *Хуманитарни науки*, професионално направление 2.1. *Филология*, докторска програма *Съвременен български език (Морфология)*. Автор на дисертационния труд е Десислава Минчева Димитрова – докторантка в редовна форма на обучение към катедра „Български език“ с научен ръководител доц. д.ф.н. Константин Иванов Куцаров от Пловдивския университет „П. Хилендарски“.

Представеният комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ, включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- протокол от катедрения съвет, свързан с докладване на готовността за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- списък на забелязани цитирания;

- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за спазване на специфичните изисквания на съответния факултет (само за докторантите зачислени до 04.05.2018 г.).

Докторантът е приложил 5 броя публикации (статии), и дисертационния труд.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Десислава Димитрова е докторантка в редовна форма за периода 01.03.2017 г. – 01.03.2020 г. към Катедрата по български език на ПУ. Освен това от 02.10.2018 г. е и хоноруван преподавател по български език към същата катедра, като води семинарни занятия по морфология на съвременния български език, по езикова култура, практическа граматика и съвременен български език в различни специалности на ПУ. Преди това е била и преводач, което има отношение към темата на дисертационния труд, тъй като показва познаване на обхванати в труда чужди езици. За тях докторантката е посочила институциите, в които ги е изучавала.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Разработваният в дисертационния труд въпрос – категорията *състояние на действието* в българския език и перфектът във френския, английския и немския в партиципиален контекст, засяга множество въпроси, които не губят актуалността си, макар че са обект на изследване не от едно поколение лингвисти в световен план. Става въпрос за семантиката на опозицията перфектни : неперфектни форми, за категориалния статус на тези форми, за релацията перфектност : перфективност, за дефинирането на понятието *результативност*, за семантиката на *вида* и на *залога*, както и за начините им за изразяване. Затова бих казала, че дисертационният труд се отличава с актуалност на засегнатия широк кръг лингвистични явления в контраспивен аспект.

4. Познаване на проблема

От текста на дисертационния труд личи много добро познаване на теоретичните постановки, свързани с перфекта, вида (в славянските езици) и пасива в научната литература у нас от Възраждането до днес. Това дава възможност да се очертаят развойни тенденции в граматическата мисъл у нас, като подходът на авторката не е описателен, а критично анализаторски – различните възгледи се коментират от позицията на възприетата от дисертантката изследователска позиция. От II, III и IV глава на дисертационния труд става ясно, че се познават важни теоретични концепции за перфектните времена и залога във френския, английския и немския, които се представят и с оглед на застъпваната теоретична позиция на авторката за резултативността, а и за разграничаването на перфективността (свършеността) и резултативността. Може да се каже, че авторката има широка осведоменост по всички въпроси, които засягат основния обект. Това се доказва и от богатата библиографска справка.

5. Методика на изследването

Избраната методика съчетава много успешно анализи в синхронен аспект на съвременното състояние на изследваните езикови явления в четирите отделни езика, исторически подход към разволя най-вече на перфекта в тези 4 езика и контрастивен анализ с търсене на функционално-семантични преводни съответствия на миналото причастие в неговите различни употреби. Съчетаването на тези подходи е позволило на Д. Димитрова да постигне целите, които си е поставила.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

В уводната част на дисертационния труд е представен не само подтикът за възникване на научния интерес към темата на работата, но и достатъчно ясно са дефинирани обектът на изследване, целите и методите на работа.

От уводната част, а и от Първа глава става ясно, че докторантката е избрала като изходна теоретична постановка вижданията на своя научен ръководител доц. д.ф.н. К. Куцаров, че причастията оформят самостоятелен клас думи (а не са част от парадигмата на глагола), че резултативната опозиция е партиципиална, че няма темпорален характер, както и мнението, че съществува самостоятелна категория *състояние на действието*, чиято маркирана грамема е *результативността*. Авторката напълно последователно следва тези постановки във всички свои теоретични разсъждения и приложни изследвания.

Положителна черта на дисертацията е търсенето на съответствието между плана на съдържанието (носената семантика) и плана на израза (формалния показател). Последователно Д. Димитрова търси формалния израз на резултативността като маркирана грамема в изследваните езици. Като последица от това се подчертава, че *-л*, *-н* и *-т* в българския език са резултативни и съответно пасивни флексии (или както ги определя Кр. Чакърва – суфиксоиди), които имат и граматична, и деривационна семантика. В заключението Д. Димитрова обобщава, че *-л*-овата морфема има амбивалентен характер, т.е. наличен е синкретизъм, тъй като, когато партиципиалната форма е част от сложна глаголна форма, морфемата *-л* има статуса на резултативна флексия, а при самостоятелна употреба същата морфема е със статуса на суфикс за образуване на мин. св. деят. причастие. Докторантката обаче не повдига въпроса как след тези морфемни, възприемани в единия случай като окончание, следва още едно окончание, изразяващо род и число. От общотеоретична гледна точка подобна синкретичност повдига множество въпроси, защото е спорен въпросът дали може да се говори за морфемни, изпълняващи и словообразователна, и формообразоваща функция, но този общотеоретичен въпрос не се разглежда в рецензираната работа, а само се посочва, че и итеративната морфема *-ва* има също релационна и деривационна функция.

Като един от случаите на липса на често търсения в работата изоморфизъм между плана на съдържанието и плана на израза приемам виждането, в което Д. Димитрова следва своя научен ръководител, че миналите страдателни причастия изразяват само контекстово резултативността (с. 232).

Подобен на очертавания по-горе проблем съществува и с показателите на резултативността във френския език – морфемите *-é*, *-i*, *-u*, *-s*, *-t*. За тях в заключението също се приема виждането, че участват както в деривацията, така и в изразяването на резултативна граматическа семантика, което, както посочих, е дискусивно. Напълно основателно при търсенето на формалния показател на резултативността в английския език във Втора глава се посочва, че това са *-ed* и *-en*, като се уточнява, че *-ed* се съдържа и при образуването на Past Simple, и на Past Participle, без обаче да се засяга въпросът дали става въпрос за морфемна омонимия, синкретичност или нещо друго. Картината на формалното изразяване на резултативността в английския език е действително сложна, тъй като освен изосемичните *-ed* и *-en* съществуват и партиципиални форми без специфична морфема (вкл. такива с редуване на коренова гласна, както и такива без разлика между Past Simple и Past Participle). За немския език са представени два модела на формообразуване на резултативното причастие II – „**суфиксоиден формален маркер (-t; -en)** и **рамкиращ формален маркер префикс...суфиксоид** (който би бил *ge-...-t134 / -en*) индикатор на резултативност“ (с. 165).

Авторката се стреми да онагледя възгледите си и опозитивните отношения и чрез фигури, което е познато, а и положителна според мене традиция. Предложените стереометрични изображения на финитните акционно-резултативни опозиции във френския език (с. 103) и в немския език (с.165) по модела на Смирницки за английския език действително представят противопоставянето на акционните и резултативните времена, но чрез тези изображения не се оразличават всички възможни семантични опозиции.

Десислава Димитрова отхвърля вижданията на изследователи на френския език, че сложните глаголни форми, съдържащи минало причастие, изразяват аспектуално значение (с. 86), т.е. не приема постановката за аспектуалния характер на резултативността. По този начин Д. Димитрова основателно, а и последователно следва виждането, че въпреки някои сходства свършеният вид и резултативността са грамемни, принадлежащи на отделни категории. В коментирания в дисертационния труд западноевропейски езици липсва самостоятелна категория вид на глагола и неоснователно според авторката аспектуално значение, каквото носи св.в., се приписва на перфекта, като това аспектуално значение се уподобява с грамемата *резултативност*. За докторантката е от съществена значимост разграничаването на перфективност (свършеност) и резултативност. Основание за съпоставка на изследваните езици Д. Димитрова вижда във факта, че резултативността е граматикализирано значение в тези езици при наличие и на еднакъв тип формално изразяване – чрез миналото причастие. Ако се вземат предвид, от една страна, виждането, че причастията като самостоятелна част на речта в българския език изразяват залог и състояние на действието, а от друга страна, принципът на облигаторността на граматическите значения независимо от контекста, подобно виждане за изцяло контекстово изразяване на резултативността при българския пасив е проблематично.

Представянето на различни мнения за перфекта и перфектните времена в английския език има за цел не само да оформи една относително богата картина от разнородни и/или близки концепции, но и да се потърсят в тези концепции елементи, които подкрепят приетата в работата основна теза, че в английския език също е граматикализирано резултативното значение, изразявано от Past Participle.

При представянето на мненията за изразяваните от немския перфект значения (т.е. употреби) се търси и виждането на множество автори за разликата между перфектни и неперфектни форми. Представят се мненията за спорния въпрос за същността на перфекта в немския език – аспект или време. Очертават се разликите в мненията и се правят опити за тяхната класификация. Струва ми се, че на български в немския пример *Während er schrieb, habe ich Zeitung gelesen*“ (*Докато той пишеше, аз четох вестник* – прев. м. – Д. Д.) (с. 148) вторият глагол би трябвало да се предаде с имперфект – *четях*, а не с аорист (*четох*), за да се изрази едновременност на двете действия, което се изисква от *докато*.

Д. Димитрова се стреми да очертае асиметрията между употребите на българския и немския перфект, напр. при употребата на немския перфект с бъдещо значение (вм. бъдеще резултативно) и при изразяването в контекст с перфект на модалното значение предположение. В тези случаи смятам, че при преводните съответствия на български език на изречения от типа *Bis zum nächsten Jahr hat er seine Dissertation vermutlich abgeschlossen* (с. 157) трябва да помисли дали да се даде и вариант с презумптивни форми, съдържащи *да* – т.е. освен *До следващата година той ще е написал вероятно дисертацията си* и *До следващата година той ще да е написал вероятно дисертацията си*. Особено като се има предвид, че в презумптивните форми, макар и относително рядко, може да се изпусне *да*, а и че презумптивният перфект по произход е от индикативното бъдеще предварително време.

Положителен факт в коментарите на изразяваните от перфекта значения (по-точно на типичните за всеки език употреби) е наличието и на съпоставки между четирите езика, като се подчертава разликата при превода на перфекта във френския, английския и немския на български. Специално внимание е отделено на асиметрията между употребите на перфекта в съответния чужд език и българския. И за четирите езика се проследява историческият развой на перфекта, което е важна част от контрастивния анализ, целящ да очертае общото и различното.

Що се отнася до междуезиковите съпоставки на формите в четирите езика, то най-важното заключение на авторката е свързано с постановката, че спомагателният глагол сигнализира време, лице и число, а резултативността се изразява от причастната форма, която е атемпорална. Това се използва като аргумент на авторката за обособяване на партиципиалната категория *състояние на действието*. Във връзка с твърдението за атемпоралния характер на аористното причастие в българския език би могло да се разгледа и коментира в работата тезата, че аористната гласна (въобще темпоралните гласни) изразява обобщено време, което се актуализира/конкретизира от следващата граматическа морфема.

Във втората част на Втора глава се разглежда нефинитната резултативност във френския, английския и немския, като се търсят на български език преводните съответствия на нефинитните употреби в посочените езици. Това е една от значимите реализации на контрастивния анализ в дисертационния труд. Бележките ми са единични и са свързани предимно с някои преводни съответствия, напр. защо е предпочетен при превод на български аорист (*посетиха*), а не плюсквамперфект (*бяха посетили*) в изречения от типа *Sophie et Marie sont allées au cinéma après avoir visité le Louvre. Софи и Мари отидоха на кино, след като посетиха Лувъра* (с. 176).

Напълно основателно авторката настоява за разграничаването на явленията *имперфективност* (несвършен вид) и *акционност*, както и *перфективност* (свършен вид) и *резултативност* още във Втора глава, като това са подстъпите към разгръщане на темата за релацията *резултативност – свършен вид* в съпоставителен аспект в Трета глава. За да подкрепи виждането си, че съществува разлика между резултативността и аспектуалното изразяване Д. Димитрова основателно представя примери, в които т.нар. сложни времена във френския, за които се изказва виждане, че са аналози на св.в., съответстват на българския несв.в. и на вторичните несвършени глаголи, наричани в работата итеративи. Същият подход е приложен и спрямо английските перфектни форми. Дисертантката разглежда в първата част на Трета глава значими изследвания, в които личи както смесването, така и разграничаването на перфектното и перфективното значение. А това е необходима теоретична база за аргументиране на собственото становище по въпроса. Основната цел на тази част – очертаването на междуезиковата асиметрия при изразяването на перфективност, е постигната според моите виждания.

Опирайки се на теорията за функционално семантичните полета, Д. Димитрова проследява функционално-семантичните аналози на българския свършен вид във френския, английския и немския език. Последователно са изведени морфологични средства в несобствена функция, глаголно-именни съчетания и лексикални модификатори, изразяващи семантиката, носена от св.в. в българския език. Авторката се опира на значими изследвания в различните езици, напр. това на Кр. Кабакчиев за композиционния вид в английския, които да бъдат в помощ на стремежа да се открият функционалните аналози на българския св.в.

Смятам за необходим елемент от дисертационния труд и частта от Глава III, в която се съпоставят понятията вид и Aktionsart, тъй като в немската лингвистика аспектуалната

семантика се разглежда именно чрез понятието *Aktionsart*. Отново проличава добрата библиографска осведоменост на дисертантката, които ѝ дават възможност да очертае богатата картина на научната дискусия.

Четвъртата глава е посветена на съпоставителния аспект на релацията между категориите *залог* и *състояние на действието*. Проблематичността, пред която е изправена авторката, е асиметрията между формалното изразяване на пасивността в българския и в трите изследвани чужди езика. Тъй като в работата се търси изоморфизъм между плана на съдържанието и плана на израза, то във френския, английския и немския език се оказва, че изразяването на пасивност не е на формално равнище, тъй като причастията, с които се образуват резултативните времена и страдателния залог, е едно и също. В този случай Д. Димитрова допуска, че в тези три чужди езика „за пасивността в причастния контекст решаващ е семантичният фактор“ (с. 230). Бих насочила авторката да търси като обяснение на формално равнище комбинаторни фактори в рамките на сложните перфектни и пасивни форми, т.е. с кой спомагателен глагол се свързва миналото причастие във френския, английския и немския език.

Въпреки че в Четвърта глава Д. Димитрова разглежда основни възгледи в четирите езика за статуса и състава на залога в четирите изследвани езика, акцентът е върху междуезиковите семантични и формални сходства и различия в изразяването на пасива. Тази задача е постигната според моето виждане, а изводите, които прави авторката, произтичат и от разгледани конкретни преводни съответствия. В тази част от дисертационния труд се възприема виждането на Кр. Чакърва за незавършен процес на граматикализация на формите, изразяващи пасивна семантика с глагол + *se*. Бих насочила дисертантката към собствено, и то разгърнато аргументиране на подобно виждане, тъй като е възможно в рамките на друго виждане (напр. за тричленна организация на категорията залог) т.нар. възвратнострадателни форми да се разглеждат като резултат от неутрализация на противопоставянето на страдателния и възвратния залог, а не като недовършен процес на граматикализация.

Заклучението е много добре структурирано и в него са извлечени всички изводи и обобщения, както и основни аргументи за тях. Читателят придобива ясна картина на вижданията на авторката, разгърнати в четирите глави на дисертационния труд.

Смятам, че съдържащите се в приложението класификации (а и графики) и анализи на лингвистичните съответствия на френските нефинитни резултативни форми от „Малкия принц“ в българския, немския и английския език могат да бъдат оформени като част от III глава или като самостоятелна глава, тъй като могат да бъдат използвани като доказателствен материал за контрастивните изследвания в дисертационния труд.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Според моето виждане в дисертационния труд могат да се открият следните научни и научно-приложни постижения:

- Представят се доказателства към съществуващата вече в научното пространство концепция на доц. д.ф.н. К. Куцаров за наличието на партиципиална категория *състояние на действието* с маркирана грамема, дефинирана като *резултативност*. Макар че към виждането, че причастията са самостоятелна част на речта и че категорията *състояние на действието* е партиципиална, могат да се изкажат възражения, за рецензирания труд е от значение фактът, че изхождайки от тези виждания, дисертантката последователно представя

аргументи в защита на тази позиция, около която е организиран теоретичният и практико-приложният анализ.

- Последователно се доказва чрез анализ на голям брой изследвания върху френския, английския и немския език, а и чрез коментар на конкретен емпиричен материал, че в научния анализ допускането на смесване между перфектност и перфективност е погрешен подход, който произтича вероятно от някои близки, но не и тъждествени, елементи в семантиката на двете явления.

- В съпоставителен план се разглеждат семантиката, употребите, формите и историческия развой на перфекта в четири езика от три групи на индоевропейското езиково семейство. Достатъчно предизвикателство е контрастивното проучване на два езика от различни групи, а в рецензирания труд контрастивните анализи са далеч по-богати.

- В анализите си докторантката е успяла да извлече общото и различното в нефинитните употреби на миналото причастие в четирите езика, като основателно акцентите са върху асиметрията, което доказва специфичните особености на всеки от езиците, без да се игнорира важното според докторантката – изразяването на резултативност от миналото причастие в четирите изследвани езика.

- Вниманието в дисертационния труд е насочено както към плана на съдържанието, така и към плана на израза, т.е. към формалните показатели на категорията *състояние на действието*. Подчертавам това, тъй като не са малко случаите, посочени и от дисертантката, когато се игнорира планът на израза.

- Дисертационният труд има не само теоретичен, но и приложен аспект, тъй като би могъл да служи в преводаческата практика при търсенето на функционални съответствия на перфектните форми и инфинитивните резултативни конструкции в английския, френския и немския език.

- Изведените функционални съответствия могат да послужат при обучението на студенти по английски, френски и немски език както в теоретичен план, така и в практически аспект. Това е особено ценно както за студентите в съответните чужди филологии, така и за студентите от хибридните специалности (с два водещи езика).

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

По темата на дисертационния труд са представени 4 статии и една рецензия. Три от статиите са публикувани, а една е под печат (с налично удостоверение). Една от статиите („За грамемите резултативност и свършен вид в българския език и преводните им аналози във френския език“) е публикувана в престижната поредица „Научни трудове“ на ПУ „П. Хилендарски“. Две от статиите (първата и петата от списъка) са в сборниците от Националната конференция за студенти и докторанти, която се организира от Пловдивския университет, като сборниците вече са трансформирани в *Годишник* с двойно анонимно рецензиране. Несъмнено важно значение за популяризиране на възгледите на докторантката в международен аспект има статията, публикувана в сборника с материали от V международна интердисциплинарна конференция за студенти и докторанти във Виена.

9. Лично участие на докторантката

Смятам, че в дисертационния труд и в публикациите, свързани с неговата тема, се съдържат достатъчно доказателства за личното участие на докторантката и за нейните приноси в рецензирания труд. В никакъв случай не омаловажавам значимата подкрепа на

научния ръководител доц. д.ф.н. К. Куцаров, под чието ръководство докторантката е постигнала много добри резултати.

10. Автореферат

Съдържанието на автореферата отразява достатъчно адекватно постигнатото в текста на дисертационния труд. Всички значими акценти в разгърнатия текст на дисертацията са отразени в автореферата. Той отразява основните резултати на дисертационния труд.

11. Критични забележки и препоръки

Препоръчвам приложението да бъде включено в основния текст на дисертационния труд. Освен това давам своите препоръки дисертационният труд да бъде издаден в книжно тяло или на електронен носител.

12. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Препоръчвам резултати от дисертационния труд да бъдат използвани в обучението на студенти и магистранти, които се занимават с превод от и на френски, английски и немски език.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд *съдържа научни и научно-приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката* и **отговарят на** изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали и дисертационни резултати **напълно** съответстват на специфичните изисквания на Филологическия факултет, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

Дисертационният труд показва, че докторантката Десислава Димитрова **притежава** задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност *Съвременен български език (морфология)*, като **демонстрира** качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“** на Десислава Димитрова в област на висше образование *2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология*, докторска програма *Съвременен български език (морфология)*.

08.09.2020 г.

Рецензент:

проф. д-р Красимира Алексова

(ак. дл. н. ст. име фамилия)